

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ МЕТОДИК ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ ДЕМОКРАТІЇ У СВІТІ

Бучин Микола

Національний університет "Львівська політехніка"

(стаття надійшла до редколегії – 15.02.2016 р., прийнята до друку – 27.04.2016 р.)

© Бучин М., 2016

Розглянуто проблему вимірювання рівня демократичності політичного режиму країн світу. Проаналізовано як авторські підходи до визначення рівня демократії у світі, так і підходи та проекти міжнародних наукових та громадських установ.

Ключові слова: демократія, політичний режим, індексування, індекс демократії, методика вимірювання.

POLITOLOGICAL ANALYSIS OF THE MAIN METHODS OF MEASUREMENT OF THE DEMOCRACY LEVEL IN THE WORLD

Mykola Buchyn

The problem of indexing with its important role in the study of democracy is emphasized which enables formalized approach to democracy and allows evaluating efficiency of political system transformation. The methodological approaches to indexing democracy are considered. Both the author's approaches to determining the level of democracy in the world (the Ph. Cutright Index of Political Democracy, the K. Bollen Index of Political Democracy, the K. Herpfer Democracy Index) and approaches and projects of international scientific and public institutions (The Economist Intelligence Unit Democracy Index, the Freedom House project "Nations in Transit", the Bertelsmann Foundation Transformation Index, the Index of Democratization created by scientists of the University of Helsinki led by T. Vanhanen, the "Political atlas of modernity" project carried out by the Moscow State Institute of International Relations led by A. Melville, approach to the development of criteria for a democratic regime by the International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA).

Each of the approaches to defining of democracy was subjected to qualitative assessment, their positive and negative aspects, efficiency and level of results reliability were shown. The important role which democratic elections play in each of the methods of indexing democratic political regime was emphasized. It is assumed that formalized approach to democracy and determining its level can be applied to its attributive elements, in particular, to the institute of elections. This enables development of methodology for determining the democratic level of elections which is extremely important since Ukrainian political science lacks such a methodology.

Key words: democracy, indexing, index of democracy, political regime, method of measurement.

На сучасному етапі розвитку людства демократія стала тією універсальною цінністю, яку на практиці прагнуть реалізувати найпрогресивніші країни, та, водночас, в ім'я якої намагаються приховати свої далекі від ідей народовладдя устремління менш прогресивні члени світового співтовариства. З огляду на зазначене актуальною постає проблема розроблення критеріїв та методик, які б дали змогу чітко ідентифікувати політичний режим у конкретній країні та зарахувати його до певної категорії залежно від рівня демократичності. Проблема є вкрай актуальною і для України, адже після Революції гідності наше суспільство задекларувало прагнення

реформувати політичну систему та демократизувати політичний режим. Тому від ефективності реформ, демократизації, а також від можливостей ефективної та достовірної оцінки цих процесів залежатимуть не лише євроінтеграційні перспективи країни, але й рівень міжнародної підтримки, а, відтак, і можливість бути суверенною демократичною державою.

Варто зазначити, що проблема визначення рівня демократичності політичного режиму ставала предметом досліджень як окремих зарубіжних науковців, так і наукових колективів, інститутів чи міжнародних громадських організацій. Водночас відсутність ідеальної методики визначення рівня

демократії, проблема адаптації методик до реалій посткомуністичних країн (зокрема й України), відсутність спроб визначати рівень демократичності окремих складових демократії роблять очевидною необхідність подальшого аналізу проблеми.

Мета публікації – здійснити політологічний аналіз основних методик визначення рівня демократії.

Важливе місце у дослідженні рівня демократичності суспільного ладу займають підходи до індексування демократії. Під індексом розуміють показник активності, дієвості чи іншої формальної оцінки об'єкта. Причиною розроблення індексів демократії є, насамперед, бажання оцінити ефективність функціонування і трансформації політичної системи. Треба зазначити, що є два основні способи формування індексів: через проведення експертних опитувань та через використання кількісних даних про політичну систему та її елементи.

Одним з перших індексів політичної демократії запропонував американський дослідник Ф. Катрайт. Він висуває дві необхідні умови демократичності політичного режиму: парламент повинен охоплювати представників двох чи більше партій (партійна меншість повинна володіти не менше ніж 30 % місць у парламенті); глава держави повинен бути обраним на всезагальних виборах, або ж бути призначеним на основі багатопартійної конкуренції) [9, р. 195].

Якісно оцінюючи методологію Ф. Катрайта, повністю погоджуємося з її критиками, які наголошують на тому, що наявність демократичних інститутів не є свідченням демократичності їхнього функціонування. Крім того, згаданий підхід неефективний під час дослідження демократії у перехідних суспільствах.

На відміну від Ф. Катрайта, інший американський дослідник К. Боллен застосовує процесуальний підхід до визначення індексу політичної демократії: демократію науковець розуміє як взаємодію еліт і нееліт, а двома її характеристиками – політичні свободи і народний суверенітет. Останній відображений у виборах і має такі індикатори: виборність законодавчої та виконавчої влади, а також справедливість виборів. Політичні свободи теж містять три індикатори – свободу ЗМІ, свободу опозиції та урядові санкції. Кожен зі шести індикаторів ранжується від 0 до 100, а індекс обчислюється як їхнє середнє значення [8, р. 469–470]. Підхід К. Боллена досі вважається одним із найефективніших під час дослідження рівня демократичності режиму.

Цікавим є підхід до індексування демократії австрійського дослідника К. Херпфера, який розробив індекс демократії на індивідуальному (мікро) рівні. В основі підходу – дослідження готовності

індивідів прийняти і підтримувати демократичні принципи як основу політичного режиму. На основі відповідей на 9 запитань визначається рівень індивідуальної підтримки. Залежно від частки прихильників демократії, країна належить до певної категорії: консолідована демократія (більше ніж 60 %), демократія у процесі становлення (більше ніж 40 %), суспільство, що трансформується (менше ніж 40 %) [7, с. 124].

Методику К. Херпера розроблено для дослідження трансформації недемократичних політичних режимів на теренах посткомуністичної Європи. Однак очевидним недоліком підходу є відсутність чіткого взаємозв'язку між рівнем індивідуального сприйняття демократичних цінностей та реальними демократизаційними процесами в загальнодержавних масштабах. І хоча внутрішнє сприйняття громадянами демократії є необхідною умовою її функціонування, однак воно ще зовсім не означає практичного втілення народовладдя. Крім того, не варто забувати, що трактування політологічних категорій, що стосуються характеристики політичних режимів і лежать в основі опитувань громадян, може сприймати індивідуально кожен громадянин.

Окрім авторських підходів до індексування рівня демократії, важливими є також методики, що їх використовують міжнародні наукові та громадські установи. Передусім слід згадати індекс демократії британського дослідницького центру The Economist Intelligence Unit. Показник індексу демократії визначається на основі відповідей на 60 питань, кожне з яких має два або три варіанти відповіді. Більшість відповідей дають так звані “експерти з оцінювання” демократії. Однак варто зазначити, що у доповіді не вказано ні специфіки діяльності фахівців, ні їхньої кількості, ні те, чи експерти є працівниками The Economist Intelligence Unit або незалежними науковцями. Також не вказано національності експертів. Деякі відповіді отримують через опитування громадської думки з відповідних країн. Коли відсутні результати опитування в певній країні, використовуються результати опитування у подібних країнах та оцінки експертів [11].

Питання розділені на п'ять категорій: виборчий процес і плюралізм; діяльність уряду; політична участь; політична культура; громадянські свободи. Кожній відповіді відповідає певна кількість балів – 0 або 1, у питаннях з трьома варіантами можливий також варіант, що має 0,5 бала. Сума балів, отриманих на всі запитання в кожній категорії, множиться на десять і ділиться на загальну кількість питань у категорії. Крім того, є кілька питань, які вважаються настільки важливими, що низька оцінка

за них дає штраф на загальну суму оцінок для відповідних категорій: чи є національні вибори вільними і справедливими; безпека виборців; вплив іноземних держав на уряд; можливості державних службовців для здійснення політики [11].

Щоб знайти індекс демократії для певної країни, показники за п'яти категоріями усереднюють. Числовий показник індексу демократії округлюють до однієї десятої. Залежно від кількості отриманих балів країни поділяють на чотири групи: країни з повноцінною демократією (8–10 балів); країни з неповною демократією (від 6 до 7,9 балів); країни з перехідним режимом (4–5,9 балів); авторитарні країни (менше ніж 4 бали) [11].

Відомим є проект міжнародної організації “Freedom House” “Країни перехідного періоду”, згідно з яким усі досліджувані країни залежно від рівня демократії поділяють на п'ять категорій: консолідовані демократії, напівконсолідовані демократії, перехідні або гібридні режими, напівконсолідовані авторитарні режими та консолідовані авторитарні режими. Оцінювання проводять на основі семи параметрів, одним з яких є виборчий процес. Цей критерій містить, зокрема, такі характеристики, як свобода волевиявлення, участь громадян у політичному житті, багатопартійність, вільні та чесні вибори та ін. [10].

Авторитет та багаторічний досвід обчислення рівня демократії та свободи у світі, прозорість та доступність усіх даних дослідження, використання проекту спеціально для вивчення перехідних країн – усі ці аргументи можна навести як переваги методології. Водночас багато науковців акцентують увагу на певній заангажованості Freedom House, наголошують на проведенні досліджень та використанні їхніх результатів в інтересах американської влади. Поясненням цьому, на нашу думку, може слугувати той факт, що основна частка фінансування організації припадає саме на уряд США. Крім того, деякі поняття, які організація використовує як критерії демократичності, є дещо абстрактними та неоднозначними (“якість управління”, “незалежність судової влади” тощо). Варто також наголосити на тому, що всі критерії мають однакову “вагу”, що не дає збалансованих результатів.

Німецький міжнародний Фонд Бертельсманна розробив індекс трансформації (ВТІ), який містить два елементи: “індекс статусу” (охоплює політичні та економічні трансформації) та “індекс управління” (передбачає оцінювання політичного управління процесами трансформації). Щоб визначити індекс статусу, враховують 18 політичних індикаторів, об'єднаних у 5 політичних критеріїв, та 14 економічних

індикаторів, об'єднаних у 7 економічних критеріїв. Серед політичних критеріїв виділяють, зокрема, політичну участь, яка містить: вільні та чесні вибори; ефективність обраної влади; свободу висловлювань та право на об'єднання. Індекс управління складається з п'яти критеріїв, які поділяються на 20 індикаторів [12].

Колектив вчених Гельсінського університету під керівництвом Т. Ванханена розробив індекс демократизації, в основі якого – ідея про те, що рівень демократизації залежить від розподілу ресурсів у країні. Демократія існує тоді, коли ресурси розподіляються настільки широко, що жодна із суспільних груп не може бути гегемоном [2].

Рівень демократизації, на думку Т. Ванханена, можна пояснити через два параметри (змінні): політичну участь (У) та політичну конкуренцію (К). Перша змінна обчислюється як частка населення, яке взяло участь у голосуванні; друга – як частка голосів, яку отримали опозиційні партії на виборах. Остання обчислюється за формулою: $100\% - \text{відсоток голосів, який набрала партія-лідер}$. Індекс демократизації визначається за формулою: $U \times K / 100$. Також варто зазначити, що Т. Ванханен вводить формальні “мінімальні межі”, нижчі від яких показники не дають змогу зарахувати досліджувану країну до демократичних: 10% для участі, 30% – для конкуренції, 5% – для сукупного рейтингу. Крім того, для демократичності політичного режиму важливими є високі значення двох показників, які не можуть замінити один одного [2].

Автори проекту до переваг власного підходу зараховують простоту показників, які, хоч і характеризуються певними недоліками, але позбавлені суб'єктивних суджень. Однак неврахування якісних ознак демократичних процесів, а також ігнорування культурних, історичних та інших особливостей конкретної країни, на наше переконання, суттєво знижують цінність згаданої методики.

Варто зазначити, що проблемою індексування демократії займалися і пострадянські науковці. Треба зазначити, що російський проект під керівництвом А. Мельвіля “Політичний атлас сучасності”. Проект становить комплекс з п'яти індексів, які сумарно формують рейтинг країн: індекс державності, індекс зовнішніх і внутрішніх загроз, індекс потенціалу міжнародного впливу, індекс якості життя та індекс інституціональних основ демократії [4, с. 11].

Для нас у контексті вибраної проблематики найважливішим є індекс інституційних основ демократії. Він містить такі змінні: характер конкуренції на президентських виборах; фактори, що посилюють/послаблюють інституційні основи демократії

(неперервність демократичної традиції після Першої світової війни; відсутність чи підрив конкуренції під час формування виконавчої влади; неконституційні зміни влади, перевороты, громадянські війни тощо; перебування однієї особи на посту глави виконавчої влади більше від двох термінів підряд; вплив парламенту на формування уряду); наявність мінімальної неперервної електоральної традиції (1945–2005); характер парламентської конкуренції; залученість громадян у виборчий процес; частка жінок у нижній палаті парламенту. Кожна із змінних наділена певною “вагою” [3, с. 23].

Індекс інституційних основ демократії визначає міру розвитку умов, які сприяють демократичному залученню громадян до політичної сфери суспільства. Характеризуючи особливості індексу, автори наголошують на тому, що вони полягають у мінімалістському підході до демократії (під час обчислення індексу враховується не реальний вплив громадян на вирішення політичних питань, а тільки умови, які забезпечують ефективність такого впливу [3, с. 22].

Систематизувавши методологічні підходи до індексування демократії, стають очевидними дві речі: по-перше, чітко простежується невід’ємний зв’язок виборів і демократії, адже немає жодного наукового проекту чи підходу, спрямованого на обчислення демократичності режиму, який би не включав інститут виборів до параметрів вимірювання рівня демократії; по-друге, формалізований підхід до демократії дає змогу зробити припущення, що і сам інститут виборів теж піддається числовим вимірюванням, відтак ми можемо спробувати сконструювати методику обчислення індексу демократичних виборів. У такому разі можна розробити модель демократичних виборів як важливу складову демократичного режиму загалом. За умов дотримання елементів розробленої моделі в нашій державі це стане свідченням якщо не демократичності політичної системи України, то принаймні, ознакою того, що в державі відбувається демократизація.

Водночас хочеться наголосити і на певних недоліках індексування як методології політичної науки. Завжди актуальними будуть питання обґрунтованості шкали оцінювання, загрози надмірного суб’єктивізму, повноти і достовірності отриманих результатів, комплексності та обґрунтованості ідеальної моделі, яка слугує об’єктом для порівняння та зіставлення. Як справедливо зазначає білоруська дослідниця Н. Антанович: “Слід пам’ятати, що індексування, а на його основі порівняння і ранжування держав веде до дещо спрощеного розуміння політичних процесів” [1]. Проте, незважаючи на певні

недоліки та слабкі місця, можна припустити, що в майбутньому індексування як науковий інструмент (особливо, враховуючи розвиток і поширення програмних та інформаційних технологій) ставатиме все впливовішим та поширенішим.

У контексті обраної проблематики важливим є підхід до розроблення критеріїв демократичного режиму Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (International IDEA). Дослідники інституту акцентують увагу на недосконалому трактуванні демократії як комплексу державних інститутів чи суспільних процесів, оскільки доволі часто інститути використовуються в недемократичних цілях. Науковці пропонують трактувати демократію крізь призму її принципів та цінностей, відповідність чи невідповідність яким робить інститути та суспільство демократичними чи недемократичними. Дослідники наголошують, що не існує повністю демократичних чи повністю недемократичних режимів, можна говорити лише про певний рівень демократичності.

У межах підходу виділяють два принципи демократії – суспільний контроль за владою та прийняттям рішень, а також рівноправність громадян у здійсненні такого контролю. Науковці виділяють комплекс цінностей, через які згадані принципи реалізуються на практиці. До таких цінностей зараховано: участь громадян у політичному процесі; надання владі законності; представництво та підзвітність влади; прозорість владної діяльності; наявність зворотного зв’язку; суспільна солідарність. Шкала оцінок відповідей на питання містить такі позиції: дуже висока, висока, середня або невизначена, низька, дуже низька [5].

Варто наголосити на тому, що підхід Міжнародного інституту демократії і сприяння виборам критикують через суб’єктивність та приблизність. З цього приводу член Центральної виборчої комісії Б. Райковський зазначає: “Тобто, критерії обрані системно й обґрунтовано, тоді як оцінювання за ними провадиться досить довільно (вельми груба шкала оцінок, відсутність методології обчислення показників навіть для цієї шкали)” [6, с. 37].

Зі свого боку хочемо наголосити на вкрай важливій методологічній ролі підходу Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам до визначення рівня демократії для нашого дослідження: по-перше, підхід відводить важливе місце серед цінностей демократичним виборам; по-друге, в його основу покладено гіпотезу про те, що лише за умови дотримання певних принципів та цінностей можна говорити про наявність демократії у певній країні. З цього ми можемо зробити припущення, що характер та

демократичність виборів теж залежать від внутрішніх засад, лише за умови дотримання яких можна вести мову про демократичність виборчих процедур.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що незважаючи на велику кількість підходів, які пропонують вимірювати рівень демократичності політичного режиму країн світу, всі вони відображають різне бачення природи та особливостей демократії. Кожен із підходів має як переваги, так і недоліки. Водночас усі вони одну із ключових ролей у функціонуванні демократії відводять інституту виборів. Формалізований підхід до демократії дає змогу припустити, що методики вимірювання можуть бути застосованими і до окремих складових демократії, зокрема, і щодо визначення рівня демократичності інституту виборів. Тому перспективним напрямом подальших наукових досліджень може стати розроблення власного наукового підходу до визначення рівня демократичності виборів у вигляді індексу, який показуватиме співвідношення між демократичністю конкретних виборчих кампаній та моделлю демократичних виборів загалом.

1. Антанович Н. А. Индексы как измерительный инструмент в политологии [Електронний ресурс] / Н. А. Антанович // Вестник Брэскага ўніверсітэта. Серыя 1. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. – 2010. – № 1. – С. 51–60. – Режим доступу: www.law.bsu.by/pub/32/Antanovich_9.doc 2. Ванханен Т. Демократизация в сравнении [Електронний ресурс] / Т. Ванханен // Институт Общественного Проектирования. – Режим доступу: <http://www.inop.ru/files/vanhanen.doc> 3. Мельвиль А. Ю. Опыт классификации стран / А. Ю. Мельвиль, М. В. Ильин, Е. Ю. Мелешкина и др. // ПОЛИС (Политические исследования). – 2006. – № 5. – С. 15–38. 4. Мельвиль А. Ю. Политический атлас современности: замысел и общие теоретико-методологические контуры проекта / А. Ю. Мельвиль // ПОЛИС (Политические исследования). – 2006. – № 5. – С. 6–14. 5. Оценка уровня развития демократии: основы общей схемы Международного института демократии и содействия выборам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idea.int/publications/sod/upload/demo_ass_inlay_russ_L.pdf 6. Райковський Б. Критерії демократизації виборчого процесу: аналіз концепцій / Б. Райковський // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 1 (7). – С. 32–37. 7. Херпфер К. Новый индекс демократии. Демократизация общественности в пятнадцати государствах Центральной и Восточной Европы (1991–1998) / К. Херпфер // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 3. – С. 123–150. 8. Bollen K. M. World System Position, Dependence, and Democracy: The Cross – National Evidence / K. M. Bollen // American Sociological Review. –

1983. – Vol. 48, No. 4. – P. 468–479. 9. Cutright Ph. National Political Development: Measurment and Analysis / Ph. Cutright // American Sociological Review. – 1963. – Vol. 28, No. 1. – P. 195–196. 10. Nations in Transit 2013. Methodology [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit-2013/nations-transit-2013-methodology>. 11. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12. 12. Transformation Index BTI. Methodology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bti-project.org/en/index/methodology/>

1. Antanovich N. A. Indeksyi kak izmeritelnyiy instrument v politologii [Elektronnyi resurs] / N. A. Antanovich // Vestnik Brestskaga univertsiteta. Seriya 1. Filasofiya. Palltalogiya. Satsiyalogiya. – 2010. – No. 1. – S. 51–60. – Rezhym dostupu: www.law.bsu.by/pub/32/Antanovich_9.doc 2. Vanhanen T. Demokratizatsiya v sravnenii [Elektronnyi resurs] / T. Vanhanen // Institut Obschestvennogo Proektirovaniya. – Rezhym dostupu: <http://www.inop.ru/files/vanhanen.doc> 3. Melvil A. Yu. Opyit klassifikatsii stran / A. Yu. Melvil, M. V. Ilin, E. Yu. Meleshkina i dr. // POLIS (Politicheskie issledovaniya). – 2006. – No. 5. – S. 15–38; 4. Melvil A. Yu. Politicheskiy atlas sovremennosti: zamyisel i obschie teoretiko-metodologicheskie konturyi projekta / A. Yu. Melvil // POLIS (Politicheskie issledovaniya). – 2006. – No. 5. – S. 6–14; 5. Otsenka urovnya razvitiya demokratii: osnovyi obschey shemyi Mezhdunarodnogo instituta demokratii i sodeystviya vyiboram [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.idea.int/publications/sod/upload/demo_ass_inlay_russ_L.pdf 6. Raikovskiy B. Kryterii demokratyzatsii vyborchoho protsesu: analiz kontseptsii / B. Raikovskiy // Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii. – 2007. – No. 1 (7). – S. 32–37. 7. Herpfer K. Novyyi indeks demokratii. Demokratizatsiya obschestvennosti v pyatnadsati gosudarstvakh Tsentralnoy i Vostochnoy Evropyi (1991–1998) / K. Herpfer // Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing. – 2001. – No. 3. – S. 123–150. 8. Bollen K. M. World System Position, Dependence, and Democracy: The Cross – National Evidence / K. M. Bollen // American Sociological Review. – 1983. – Vol. 48, No. 4. – P. 468–479. 9. Cutright Ph. National Political Development: Measurment and Analysis / Ph. Cutright // American Sociological Review. – 1963. – Vol. 28, No. 1. – P. 195–196; 10. Nations in Transit 2013. Methodology [Elektronnyi resurs] / Freedom House. – Rezhym dostupu: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit-2013/nations-transit-2013-methodology> 11. The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2012 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12; 12. Transformation Index BTI. Methodology [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.bti-project.org/en/index/methodology/>